

ABORDĂRI COGNITIVE ALE TEORIEI TRADUCERII ÎN CERCETĂRI MODERNE DE TRADUCTOLOGIE

CZU: 81`25

DOI: 10.5281/zenodo.6520112

Liviu CHISCOPI

Universitatea de Stat din Moldova, Școala Doctorală de Studii Lingvistice și Literare

ORCID: 0000 – 0002 – 5877 – 8291

Știință relativ recentă, dar aflată în continuă devenire, *traductologia* presupune nu doar interesul pentru studiul practic și teoretic al traducerii, ci și precizarea sferei noționale a unor concepte definitorii ale disciplinei, precum și revizuirea instrumentelor și metodelor de cercetare tradiționale. În contextul acestor preocupări și necesități imperative, ne propunem să radiografiem, în prezentul articol, câteva dintre scrierile aparținând traductologiei moderne, cu scopul de a evidenția pozițiile autorilor acestora asupra diverselor aspecte aparținând teoriei traducerii, cum ar fi cele despre echivalențe și fidelitate, despre raportul dintre limba-sursă și limba-țintă, despre strategiile și normele traducerii, despre metodele de traducere, despre unitățile de traducere, despre aportul semioticii ori despre funcția paratextului în actul traducerii, despre importanța universalilor și rolul culturilor etc. Printre autorii cercetărilor investigate se află personalități de notorietate națională și chiar de renume internațional în domeniile lingvisticii, filosofiei limbajului, hermeneuticii, semioticii, glotodidacticii, criticii și istoriei literare precum Eugeniu Coșeriu, Paul Ricoeur, Ștefan Augustin Doinaș, Ludmila Zbanț, Georgiana Lungu Badea, Cristina Zbanț, Victoria Fonari, Irina Condrea, Aliona Grati, Magda Jeanrenaud, Laurențiu Zoicaș și alții.

Cuvinte-cheie: *traducere, traductologie, echivalență, fidelitate, lingvistica traducerii, universaliiile limbajului, semiotică, paratext, culturem.*

COGNITIVE APPROACHES TO TRANSLATION THEORY IN MODERN TRANSLATION RESEARCH

A relatively recent but evolving science, translation studies involve not only the interest in the practical and theoretical study of translation, but also the clarification of the notional sphere of defining concepts of the discipline, as well as the revision of traditional research tools and methods. In the context of these imperative concerns and needs, we intend to radiograph, in this article, some of the writings belonging to modern translation science, in order to highlight the positions of their authors on various aspects of translation theory, such as equivalence and fidelity, the report between the source language and the target language, about the translation strategies and norms, about the translation methods, about the translation units, about the contribution of semiotics or about the function of the paratext in the translation act, about the importance of universals and the role of culture etc. Among the authors of the investigated researches are personalities of national notoriety and even of international renown in the fields of linguistics, philosophy of language, hermeneutics, semiotics, glottodidactics, criticism and literary history such as Eugeniu Coșeriu, Paul Ricoeur, Ștefan Augustin Doinaș, Ludmila Zbanț, Georgiana Lungu Badea Cristina Zbanț, Victoria Fonari, Irina Condrea, Aliona Grati, Magda Jeanrenaud, Laurențiu Zoicaș and others.

Keywords: *translation, translation studies, equivalence, fidelity, translation linguistics, universals of language, semiotics, paratext, culturem.*

Introducere

În limba latină, sensul primar al verbului *traduco, traducere, traduxi, traductum* era acela de „a transporta dintr-o parte în alta”, sens care s-a prezervat, nealterat, în termenul *traducere*, care nu înseamnă altceva decât „a transporta” un text dintr-o limbă în alta. Preluat în română, pe cale savantă, în secolul XIX, infinitivul lung, substantivizat, al verbului menționat înseamnă orice text sau o operă care transpune în altă limbă echivalentul tematic și expresiv al textului original. În ceea ce privește traducerea literară – la care ne vom referi în cele ce urmează – aceasta are o existență pe cât de îndelungată, tot pe atât de complexă, întrucât cel mai vechi traducător atestat de istorie a fost Livius Andronicus care, în anul 240 aChr., transpune *Odiseea* lui Homer în versuri latine. Un

capitol special în istoria civilizațiilor și culturilor europene îl reprezintă traducerea *Bibliei* în limbile naționale, dar și a operei scriitorilor clasici greci și latini, recomandați ca modele în epoca Renașterii și a clasicismului pentru adevărul și frumosul scrisului lor.

În spațiul spiritual românesc, începând din secolul XVI și până în perioada modernă de redeșteptare națională, se înregistrează o masivă activitate de traducere, determinată mai întâi de conservarea ființei naționale, prin cărțile de cult religios tălmăcite în limba română... În sfârșit, se cere consemnată aici și apariția acelei concepții estetice potrivit căreia poezia, ca rod ale inspirației, muzicalității și sugestiei contextuale a cuvântului poetic, nu poate fi tradusă. Se ajunge astfel ca actul traducerii să fie apreciat drept artă comparabilă cu originalul.

Toate aceste idei, concepții și teorii referitoare la specificul, dificultățile și complexitatea actului traductiv s-au constituit într-o veritabilă *știință a traducerii*, adică în ceea ce se cheamă *traductologie*. Primul tratat consacrat artei traducerii datează încă din 1792, fiind intitulat *Essay on the Principles of Translation (Studiu asupra principiilor traducerii)*, avându-l ca autor pe Lord Woodhousele. Însă cea dintâi încercare modernă de abordare științifică a dificultăților pe care le presupune traducerea poeziei este considerată lucrarea *ABC of Reading (ABC al lecturii)* de Ezra Pound, care consideră că trei sunt componentele poeziei: *Phonopoeia* – comunicarea poetică, expunerea care poate fi tradusă, *Melopoeia* – muzicalitatea care refuză transpunerea originalului și *Logopoeia* – adică discursul poetic, ce poate fi exprimat prin parafrază.

Creat mult mai târziu, termenul *traductologie* desemnează disciplina care studiază procesul cognitiv și procesele lingvistice inerente oricărei reproduceri (traduceri) orale, scrise sau gestuale a exprimării unei idei provenind dintr-un limbaj în alt limbaj. În 1973, Boris Harris de la Universitatea din Montréal a dat *traductologiei* o definiție mai simplă, spunând că este vorba, în cazul acesteia, de orice referință/ referire la analiza lingvistică a fenomenului traducerii. Însă contrar a ceea ce se afirmă uneori, nici B. Harris și nici Jean-René Ladmiral n-au fost inventatorii termenului *traductologie*, care fusese utilizat pentru prima oară în 1968, de către cercetătorii belgieni R. Goffin, P. Hurbin și J.-M. Van der Merschen. Într-un sens mai larg, orice referire la actul traducerii ține de traductologie. În această accepție, se vorbește adesea de *traductografie*.

Echivalență și fidelitate

Referitor la cercetările moderne din domeniul traductologiei, e de precizat că cei mai mulți dintre traductologi au fost ei înșiși traducători. În scrierile lor, mai toți s-au referit, cu prioritate, la cele două probleme importante ale traductologiei și, implicit, ale unei bune traduceri: *echivalența* și *fidelitatea*. Conform definiției de dicționar, echivalența înseamnă egalitatea de valoare, de semnificație etc., adică însușirea a tot ce este echivalent. În traductologie, echivalența înseamnă ca traducătorul să găsească în *limba-țintă* un termen care să fie identic ca sens (sau cât mai apropiat ca semnificație) de termenul din *limba-sursă* care urmează a fi tradus. Teoria echivalenței a fost generată tocmai de această tendință de a compara textele în diferite limbi. În ultimele decenii au fost elaborate diferite teorii în jurul conceptului de echivalență. În timp ce unii cercetători analizează conceptul din perspectiva lingvisticii și a sistemelor ei, alții pun accent pe transferul semantic al mesajului din textul-sursă în textul-țintă. Grație acestei controversate ivite între cercetători, echivalența a devenit una dintre temele importante ale teoriei traducerii.

Împreună cu echivalența, cu sensul, cu unitățile de traducere, cu strategiile și normele traducerii, cu universalitățile și culturemele etc., *fidelitatea* este considerată a fi una din principalele probleme ale traductologiei. Sensul respectivului termen este acela de exactitate în prezentarea (sau

reprezentarea) unui text. În actul traducerii, fidelitate înseamnă ca *textul-țintă* (textul tradus) să fie cât mai apropiat ca sens de *textul-sursă*.

Printre lucrările importante în această direcție se numără scrierile francezilor Paul Ricoeur (1913-2004) și Antoine Berman (1942-1991). Acesta din urmă a tradus din germană și spaniolă, dar a fost preocupat, în același timp, să doteze traductologia cu o adevărată gândire critică, teoretică. Antoine Berman se situează astfel în tradiția lui Friedrich Schleiermacher, din opera căruia a tradus conferința intitulată *Despre diferite metode de traducere*. Se cer menționați, în acest context, Walter Benjamin, autor al unui remarcabil articol asupra traducerii – *Sarcina traducătorului* –, asupra căruia Berman a scris un comentariu intitulat *Vârsta traducerii*. În sfârșit, o altă lucrare axată prioritar asupra problematicii echivalențelor și a fidelității aparține lui Umberto Eco, purtând titlul *Dire quasi la stessa cosa, esperienze di traduzione (A spune aproape același lucru, experiențe ale traducerii)*.

Din spațiul spiritual românesc, se cere amintit aici traducătorul și traductologul Ștefan Augustin Doinaș, care – încă din primele fraze ale eseului său *Despre traducerea fidelă a poeziei* – se referă la fidelitate și echivalență, spunând: „Considerațiile ce urmează au ca temă un anumit aspect al artei traducerii, – și anume: șansele unei traduceri fidele a poeziei. Ele sunt rezultatul experienței mele practice de traducător din poezia germană, franceză, italiană și spaniolă; ca atare, ele se vor referi la exemple concrete, alese – *ad hoc* – îndeosebi din contactul meu cu poezia germană, insistând asupra dificultăților pe care le-am întâlnit, asupra metodei de lucru la care am ajuns, asupra unor rezolvări la care am găsit de cuviință să mă opresc” [1, p. 539].

La rândul său, un alt remarcabil traducător și traductolog al nostru – Magda Jeanrenaud (descendentă a celui dintâi lector de franceză de la Universitatea din Iași, adus de la Sorbona la jumătatea veacului trecut) referindu-se la problema *fidelității în traducere*, spunea: „Adecvarea traducerii nu se mai face comparativ cu textul de origine, ci cu *skopos*-ul acestuia, scop pe care traducătorul trebuie să-l descifreze și pentru a putea selecta doar acele strategii de traducere ce decurg din modul de clasificare a textului de tradus; raportul *fidelitate/trădare*, care a făcut să curgă de-a lungul timpului atât de multă cerneală și a cufundat în disperare nenumărați traducători, uneori împingându-i, ca în cazul unui Hölderlin, până în pragul nebuniei, este acum dedramatizat printr-o operație de deplasare: *fidelitatea* nu mai leagă direct, ca un raport incontestabil de filiație, textul de origine de textul-țintă, iar *trădarea* este justificată de strategii de traducere ce nu mai impun conformitatea nemijlocită cu acesta” [2, p. 8].

Tot la problema *fidelității în traducere* se referă și un tânăr lector de la Catedra de literatură franceză a Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, Laurențiu Zoicaș, unde predă nu doar literatură franceză, ci și *Teoria traducerii literare*. A tradus mai multe volume din autori francezi și – cum se întâmplă adesea – valorifică acum experiența de traducător în elaborarea unor studii și articole de traductologie. Unul dintre acestea se intitulează chiar *Despre fidelitate în traducere* și debutează cu această secvență lămuritoare: „Înainte de a se apuca de tradus – și numai după ce s-a asigurat că a înțeles textul-sursă –, traducătorul trebuie să-și definească strategia. În centrul oricărei strategii de traducere stă un concept pe cât de invocat, pe atât de vag definit: acela de *fidelitate*. Fidelitatea nu se definește decât în raport cu ceva sau cu cineva: un *soț fidel* este un soț care nu-și înșală soția, o *memorie fidelă* este o memorie care nu-și înșală posesorul, un *câine fidel* este un câine care nu-și abandonează stăpânul; o *copie fidelă* este o copie care nu se abate de la original. Față de ce trebuie să fie *fidelă* o traducere? Cui trebuie să-i fie *fidel* traducătorul?” [3, p. 207]. Nu putem, firește, răspunde la aceste întrebări, decât dacă examinăm

poziția traducătorului în raport cu operațiunea pe care o întreprinde, adică cu actul traducerii și cu rezultatul acesteia, care este traducerea. „În primul rând – explică Laurențiu Zoicaș –, traducătorul traduce un text; acest text aparține unui autor și constituie o unitate conținut-formă. În momentul în care și-a elaborat textul, autorul a avut în minte un destinatar; orice text este, de aceea, purtătorul unei anumite intenții (...). În general, între conținutul și forma unui text există o adecvare, limba selectând pentru anumite conținuturi anumite forme. Așa au apărut *stilurile* și tot așa s-au diferențiat *registrele* limbii, care ușurează întru câtva orientarea destinatarului, ajutându-l să „reperze” nivelul pe care se plasează emițătorul unui mesaj” [Ibidem, p. 207].

Traducătorul – „trădător” sau „truditor”?

Deși mulți îl consideră ca fiind doar o butadă ieftină, cunoscutul dicton italian *traduttore-traditore* conține, cu siguranță, mult mai mult adevăr de cât suntem dispuși a-i acorda, pentru problematica generală a traducerii. Nu e mai puțin adevărat însă, că la fel de mult adevăr conține celebrul dicton și în forma sa parafrazată *traduttore-truditor*, cum obișnuia să glumească Aurel Covaci, un alt excelent traducător de la noi, fost coleg și prieten cu Nicolae Labiș la Școala de Literatură „Mihai Eminescu” din București. Premiat, la un moment dat, chiar de Academia Română, pentru traducerile sale, Aurel Covaci știa bine ce spune, în sensul că actul traducerii presupune nu doar înalt profesionalism, ci și o trudă benedictină, un travaliu imens, continuu și susținut...

De regulă, traducerea unui text e considerată izbutită doar atunci când textul tradus este cât mai apropiat de original, adică atunci când fondul și forma ambelor texte se suprapun. Traducătorul se confruntă adesea cu problema de a nu găsi un echivalent în traducere și cu necesitatea de a exprima sensul printr-o altă formă, stabilind un alt tip de relație între semnificant și semnificat. În acest sens, Roman Jakobson – în *Aspecte lingvistice ale traducerii* – observă că deseori echivalența este imposibilă și oferă numeroase exemple în care un cuvânt sau o expresie se potrivește cel mai bine în textul-țintă. Concluzia celebrului savant a fost aceea că traducerea presupune existența a două mesaje echivalente în două coduri diferite și că, din punct de vedere gramatical, două limbi sunt diferite una de alta într-o măsură mai mare sau mai mică, dar acest lucru nu înseamnă că traducerea nu mai este posibilă. Rezultă de aici că scopul traducerilor nu este, până la urmă, acela de a stabili relații de echivalență între textul din limba-sursă și în limba-țintă, ci de a reda cât mai adecvat conținutul, mesajul textului original. Impresia de *trădare* – sugerată de dictonul mai sus menționat – survine din faptul că traducerea presupune, în sine, transformare, iar lucrurile care trec printr-un proces transformațional nu pot fi echivalente. Sinonimie perfectă nu există – se știe – nici măcar în interiorul aceleiași limbi, și cu atât mai puțin ar putea exista între două limbi diferite, ceea ce poate justifica acuza de trădare, mai cu seamă în cazul poeziilor transpuse în altă limbă. În acest sens, eminentul traducător de poezie care a fost Ștefan Augustin Doinaș, preciza: „Trădare, mai întâi a aceluși sunet inconfundabil, unic, al versurilor nemuritoare, datorită trecerii din registrul fonetic general al limbii originalului, în cel al limbii traducătorului: alternanța și frecvența între vocale și consoane, lungimea cuvintelor, posibilitățile de combinare și construcție verbală, plasarea accentelor etc. – toate aceste elemente concrete alcătuiesc o „muzică” aparte pentru fiecare limbă” [1, p. 540].

Act cultural deosebit de complex, traducerea nu este însă numai un fapt lingvistic. Când un mesaj este transferat dintr-o limbă-sursă într-o limbă-țintă, traducătorul intră în contact cu două culturi diferite în același timp. Poate de aceea unii traductologi percep echivalența în traducere prin ideea de transfer a unui mesaj dintr-o limbă în alta, prin păstrarea funcțiilor pragmatice și semantice

ale acestuia, precum și la nivelul fondului și al formei. „Trădare, în al doilea rând – spunea, în acest sens, tot autorul celebrului *Atlas de sunete fundamentale* –, a unuia din cele două elemente ce configurează orice expresie literară: sacrificarea semnificațiilor în profitul semnificației, sau invers, după cum – în cadrul lecturii sale estetice – traducătorul va pune accentul pe „exactitatea fondului” sau pe „frumusețe formei” [Ibidem, p. 541].

Referitor la consonanța indelebilă fond-formă în cazul oricărei opere literare și îndeosebi a operelor în versuri, se naște întrebarea dacă traducătorii vor fi capabili a transpune în limba-țintă muzicalitatea originalului. În legătură cu acest aspect, Ștefan Augustin Doinaș afirmă: „Asumându-și chiar acel *modus operandi* propriu autorului originalului, alternativa fond/ formă nu se mai pune, deoarece această *poetică* – ca orice *poetică*, de altfel –, înseamnă tocmai un mod specific de rezolvare a dialecticii fond/formă” [Ibidem, p. 556]. Într-adevăr, în prodigioasa-i activitate de traducător de poezie, Ștefan Augustin Doinaș a ridicat la rang de principiu al traducerii asumarea conștientă a poeticii originalului de tradus, practicând, ca metodă, refacerea concretă a structurilor material-verbale ale poetului străin în limba română. Întrebându-se, apoi, dacă, atunci când traducem poezie, traducem dintr-o limbă în altă limbă, traducătorul Doinaș formulează încă o definiție a traducerii, pe cât de originală, tot pe atât de adevărată. „Nu, traducerea – răspunde el – nu e o simplă translație de sensuri, ci „transportarea” unui „obiect estetic” verbal dintr-un spațiu de cultură în alt spațiu de cultură. Traducând poezie, traducem dintr-o limbă poetică în altă limbă poetică” [Ibidem, p. 555]. În sfârșit, pentru traductologul Doinaș, actul complex al traducerii este, de fapt, un act de creație originală, fiindcă „nefiind nici interpretare, nici parafrază, nici meta-limbaj, traducerea este re-producție de text; ea reface țesăturile verbale ale originalului, cu ajutorul altor materiale lingvistice, dar păstrează nealterate claritatea sau obscuritatea lui [Ibidem, p. 556].

Traducătorul – „slugă la doi stăpâni!”

Un alt important traductolog contemporan, preocupat în lucrările sale de specificul, rigorile și dificultățile traducerii, a fost francezul Paul Ricoeur, unul dintre cei mai importanți filosofi ai secolului XX.

În anii '40 ai veacului trecut, pe când se afla prizonier de război într-un lagăr din Germania, își începe cariera intelectuală traducând, cu un scris mărunț, slujindu-se de un unic creion, pe spațiile albe dintre rânduri, o lucrare a filosofului Edmund Husserl, părintele fenomenologiei. Fructificând, fără îndoială, această experiență de traducător din tinerețe, Paul Ricoeur își va încheia cariera scriitoricească publicând, în 2004, la Editura „Bayard” din Paris, eseul *Sur la traduction*, apărut în anul următor la Editura „Polirom” din Iași, fiind transpus în românește de Magda Jeanrenaud și intitulat *Despre traducere*. Tot Magda Jeanrenaud semnează studiul introductiv *Traducerea filosofiei, filosofia traducerii*, în timp ce postfața cu titlul *Hermeneutica și traducerea. Celălalt, străinul, oaspetele* aparține italianului Domenico Jervolino.

Dintr-o *Notă asupra traducerii* aflăm că „prezentul volum este alcătuit din versiunea românească a următoarelor texte: „Défi et bonheur de la traduction”, discurs ținut la Institutul istoric german la 15 aprilie 1997; „Le paradigme de la traduction”, prelegere rostită la inaugurarea, în octombrie 1998, a cursurilor Facultății de teologie protestantă din Paris și publicată ulterior în revista *Esprit* (nr. 853, iunie 1999). „Un *passage*: traduire l'intraduisible” este un text inedit. Aceste trei texte alcătuiesc ediția franceză.”

Ediția în limba română de la „Polirom”, din 2005, cuprinde și alte scrieri, indicate în aceeași *Notă asupra traducerii*: „Textul intitulat „Quel éthos nouveau pour l'Europe?” a fost publicat în P. Koslowski (ed.). *Imaginer l'Europe. Le marché intérieur européen, tâche culturelle et économique*,

Cerf, Paris, 1992, pp. 107-116. Textul intitulat „Du Concile de Trente au Colloque de Trente” a fost publicat în versiune italiană, în volumul *La Traduzione. Una sfida etica*, editat la Domenico Jervolino, traducere de Ilario Bertolotti. „Cultures, du deuil à la traduction” este o versiune revizuită a unei comunicări rostite în ziua de 28 aprilie 2004, la UNESCO, cu ocazia „Entretiens du XXIe siècle”. Articolul a fost publicat în *Le Monde*, în ediția din 25 mai 2004.

Așadar, *Despre traducere* – ultima carte a lui Paul Ricoeur tipărită în timpul vieții sale – este, de fapt, o culegere de alocuțiuni rostite de filosoful francez în ultimul deceniu de existență. În cele ce urmează, vom selecta, din volumul menționat, câteva dintre opiniile formulate de savantul francez cu privire la traduceri și traducători. Unul dintre aspectele asupra căruia considerăm că merită să ne oprim aici este ceea ce Paul Ricoeur numește „dilema *fidelitate/ trădare*” sau, altfel spus, ce înseamnă, de fapt, o traducere bună, adică fidelă originalului, textului-sursă. Pentru ca să constatăm dacă o traducere este bună, „ar trebui să putem compara textul original și textul tradus cu un al treilea text – spune Paul Ricoeur –, care să fie purtătorul sensului identic ce se presupune că circulă de la primul text la cel de al doilea” [4, p. 89]. Întrucât nu există niciodată un al treilea text între textul de plecare și cel de sosire, rezultă că o traducere bună, care să realizeze o echivalență – consideră Paul Ricoeur – nu poate fi decât căutată, prelucrată, presupusă. Iar singura modalitate de a critica o traducere – lucru totdeauna posibil – este să propui o alta care se presupune, se pretinde a fi mai bună sau diferită. De altminteri, așa se și petrec lucrurile pe terenul traducătorilor profesioniști. În ceea ce privește marile texte ale culturii noastre, trăim în mod esențial pe seama unor re-traduceri, la rândul lor neconținut reluate. Este cazul *Bibliiei*, este cazul lui Homer, al lui Shakespeare, al tuturor scriitorilor și filosofilor, de la Platon până la Nietzsche și Heidegger” [Ibidem, p. 90]. A nu se crede însă că dacă suntem atât de blindați cu re-traduceri, înseamnă că suntem și mai bine înarmați pentru a rezolva dilema fidelitate/ trădare. În acest context, Paul Ricoeur îl citează pe Franz Rosenzweig care spusese că a traduce înseamnă să fii slugă la doi stăpâni: pe de o parte scriitorul străin, iar pe de altă parte – cititorul autohton. De altfel, cu mult mai înainte F. Schleiermacher sesizase această situație, exprimând-o în două fraze: „să-l călăuzești pe cititor către autor”. Și, respectiv, „să-l călăuzești pe autor către cititor”. La rândul său, Paul Ricoeur e de părere că traducerea nu presupune doar o îndeletnicire intelectuală, teoretică și practică, ci și o problemă etică. „Să-l călăuzești pe cititor către autor, să-l călăuzești pe autor către cititor, cu riscul de a sluji și a trăda doi stăpâni – spune Paul Ricoeur –, înseamnă să practici ceea ce îmi place să numesc *ospitalitatea limbajului*” [Ibidem, p. 92]

În eseu intitulat *Paradigma traducerii*, Paul Ricoeur se întreabă, la un moment dat, cu ce anume lucrăm atunci când vorbim și constată că utilizăm trei feluri de unități: *cuvintele, frazele și textele*. Referitor la cuvânt, filosoful francez constată că fiecare dintre cuvintele pe care le rostim are mai mult decât un singur sens, „ceea ce poartă numele de „*polisemie*”. „De fiecare dată – precizează el – contextul este cel care, cum se mai spune, decide sensul pe care l-a căpătat cuvântul într-o anumită circumstanță a discursului (...). Și doar în jocul întrebării și al răspunsului se precizează sau se încurcă lucrurile. Pentru că nu există doar contexte clare, există și contexte mascate și există și ceea ce numim *conotații*, care nu sânt doar intelectuale, ci și afective, nu doar publice, ci și specifice unui anumit mediu, unei clase, unui grup sau chiar unui cerc secret” [Ibidem, p. 95].

În sfârșit, referindu-se la *texte*, Paul Ricoeur le definește ca fiind înlănțuiri de fraze care, cum o arată și termenul, sânt niște *texturi* care țes discursul în secvențe mai mult sau mai puțin lungi. În afară de povestire există și toate celelalte tipuri de texte, unde argumentăm cum se întâmplă în morală, drept, politică. „Aici – spune el – intervine retorica, cu figurile ei de stil, tropii, metaforele

și toate celelalte, și cu toate jocurile de limbaj în serviciul a nenumărate strategii, printre care seducția și intimidarea în numele onorabilei preocupări de a convinge” [Ibidem, p. 96]. Conform opiniei lui Paul Ricoeur, în materie de traductologie s-au spus multe despre raporturile complicate dintre gândire și limbă, spirit și literă, cât și eterna întrebare: trebuie să traducem sensul sau să traducem cuvintele? „Toate aceste inconveniente ale traducerii dintr-o limbă în alta – conchide Paul Ricoeur – își află originea în reflecția pe care o întreprinde limba asupra ei înseși, ceea ce l-a făcut pe Steiner să spună că „a înțelege înseamnă a traduce” [Ibidem, p. 97]. Imensa majoritate a traducătorilor – consideră filosoful francez – au părăsit adăpostul confortabil al *echivalenței de sens* și-au îndrăznit să se aventureze în regiuni periculoase, unde ar fi vorba de sonoritate, de savoare, de ritm, de spațiu, de tăcerea dintre cuvinte, de metrică și de rimă. A traduce doar sensul înseamnă să renegi o achiziție a semioticii contemporane, unitatea dintre sens și sunete, dintre semnificat și semnificant... „Consecința este – conchide Paul Ricoeur – că un poet nu poate fi tradus decât de un poet” [Ibidem, p. 124].

Demne de menționat sunt și cele câteva încercări de definire a traducerii, pe care Paul Ricoeur le formulează în eseu final, intitulat *Cultura, de la doliu la traducere*. Iată câteva dintre ele:

- Traducerea este medierea dintre pluralitatea culturilor și unitatea umanității.
- Traducerea este replica dată dispersiunii și confuziei de la Babel. Traducerea nu se reduce la o tehnică, practică în mod spontan de călători, negustori, ambasadori, călăuze, trădători și, în cadrul profesionalizat, de traducători și translatori; ea constituie o paradigmă pentru toate schimburile, nu doar de la limbă la limbă, ci și de la cultură la cultură.
- Traducerea produce nu doar schimburi, ci și echivalențe: fenomenul uluitor este că traducerea transferă sensul dintr-o limbă în alta sau dintr-o cultură în alta, fără a oferi totuși identicul, ci furnizând doar echivalentul său. Traducerea este fenomenul echivalenței fără identitate. Ea servește astfel proiectul unei umanități fără a sparge pluralitatea inițială.

Lingvistica traducerii în contextul lingvisticii integraliste

Problematika traducerii, cu specificul, exigențele și dificultățile ei, a constituit și una dintre preocupările lui Eugeniu Coșeriu, unul dintre cei mai importanți lingviști ai secolului XX, fondator a ceea ce azi se numește *lingvistica integralistă*. Atât înainte de 1989, cât mai ales după căderea comunismului, Eugeniu Coșeriu a menținut legături cu mediul științific românesc și cu baștina, revenind deseori atât în satul său natal, cât și la București, Cluj, Chișinău. În calitate de om de știință, nu a ezitat să-și susțină cu fermitate convingerile, chiar atunci când acestea veneau în contradicție cu un regim sau altul. Referindu-se la practicile de „purificare lingvistică” la care recurgeau autoritățile de la Chișinău, promovând ideea unei „limbi moldovenești”, în cadrul conferinței științifice *Unitatea limbii române – cu privire specială la Basarabia și Bucovina*, Eugeniu Coșeriu a reiterat opinia, pe care a susținut-o mereu, că „a promova sub orice formă o limbă moldovenească, deosebită de limba română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greșală naivă, ori o fraudă științifică. Din punct de vedere istoric și practic este o absurditate, o utopie și din punct de vedere politic e o anulare a identității etnice și culturale a unui popor și deci un act de genocid etnico-cultural.”

Relevant pentru domeniul *traductologiei* ni se pare a fi amănuntul că, în activitatea didactică și de cercetare, Eugeniu Coșeriu folosea mai multe limbi, schimbând cu ușurință idiomul în care ținea cursurile. În legătură cu acest subiect, răspunzând la o întrebare adresată de Eugenia Bojoga, savantul a ierarhizat astfel limbile utilizate: „Româna și italiana, apoi spaniola și germana. Depinde însă și de circumstanțe și de felul de text: versuri scriu în română, proză am scris în italiană, iar

studiile de lingvistică au fost elaborate în spaniolă, franceză și germană.” [Cf. Eugenia Bojoga, *Dialoguri cu Eugeniu Coșeriu în limba germană*].

În zilele de 27-29 iulie 2011, când se împlineau 90 de ani de la nașterea lui Eugeniu Coșeriu, universitățile din Iași și Bălți au celebrat momentul aniversar prin organizarea unui *colocviu internațional* la care au participat, alături de alte personalități de seamă ale științei și culturii mondiale, și doamnele Ludmila și Cristina Zbanț, profesoare la Universitatea de Stat din Moldova. Specializate în lingvistică și filosofia limbajului cu titlul de doctor în aceste domenii și cu gradul didactic de profesor universitar și chiar conducătoare de doctorat, doamnele Ludmila și Cristina Zbanț aveau în comun cu ilustrul savant nu doar originea basarabeană și specializările didactice, ci și cunoașterea temeinică a principalelor limbi de circulație internațională.

Revenind la *colocviul internațional* consacrat, în 27-29 iulie 2011, aniversării a 90 de ani de la nașterea regretatului savant Eugeniu Coșeriu, trebuie să spunem că doamnele Ludmila și Cristina Zbanț au susținut, în contextul acelei manifestări, comunicarea cu titlul *Abordarea textuală a traducerii în viziunea lui Eugeniu Coșeriu*, care a fost inclusă în numărul special al *Anuarului de lingvistică și istorie literară*, tipărit în Editura Academiei Române (București, 2012, pp. 427-436). Tema propusă de autoarele studiului mai sus menționat era una de stringență actualitate și de maxim interes întrucât în traductologia românească, spre deosebire de alte spații culturale, viziunea lui Eugeniu Coșeriu este foarte puțin cunoscută și aplicată. Se știe că perspectiva lui Eugeniu Coșeriu asupra limbajului era una integralistă, structurată ternar. Dar, chiar dacă traductologia nu constituie o zonă de maxim interes a integralismului lingvistic, nu e mai puțin adevărat ca Eugeniu Coșeriu era de părere că și *lingvistica traducerii* ar trebui să însumeze o *lingvistică teoretică*, o *lingvistică generală* și o *lingvistică descriptivă*. „În numeroase studii cu referire la problemele lingvisticii generale – afirmă autoarele studiului de care ne ocupăm aici –, Eugeniu Coșeriu nu ezită să argumenteze unele poziții teoretice ce înglobează dimensiunea traducerii, corelate cu modul de abordare a limbajului ca instrument care asigură o activitate complexă de comunicare” [5, p. 427]. Din această cauză, autoarele consideră că Eugeniu Coșeriu „rămâne în actualitatea traductologică grație viziunii sale asupra modului de transpunere a semnificațiilor dintr-o dimensiune cultural-lingvistică în alta, codimensionate cu realitatea extralingvistică” [Ibidem, p. 427]. În sensul celor afirmate mai sus de către cele două autoare, aș putea veni cu încă un punct de vedere exprimat de Eugeniu Coșeriu: „Nu traducem limbi, ci vorbiri și afirmații; nu traducem ceea ce o limbă dată ca atare spune, ci ceea ce se spune cu acea limbă, nu traducem deci semnificații, ci, în principiu traducem ceea ce este desemnat cu ajutorul semnificațiilor. Semnificațiile sunt un instrument și nu un obiect al traducerii, tot așa cum sunt un instrument și un obiect al vorbirii. Nu există o transpunere directă de la semnificațiile limbii – sursă către semnificațiile limbii-țintă; drumul trece în mod necesar prin desemnatul extralingvistic. De aceea, traducerea este întotdeauna mai întâi *descompunere prin limbaj* urmată de o re-compunere prin limbaj” [6, pp. 131-132].

Universaliile limbajului – subiect central al teoriei traducerii

Pe de altă parte, referitor la viziunea coșeriană despre traductologie, doamnele Ludmila și Cristina Zbanț consideră că aceasta necesită o codimensionare mai întâi de toate cu problemele *universaliilor limbajului*. Universaliile sunt considerate, în general, niște trăsături care se regăsesc în toate limbile sau în toate culturile reflectate în aceste limbi. Multă vreme universaliile s-au aflat în centrul studiilor filosofice. Lingvistica însăși s-a constituit ca știință printr-o mișcare opusă, bazându-se pe analiza specificului fiecărei limbi. Totuși, în teoria și filosofia limbajului problema universaliilor rămâne una controversată. Unii lingviști consideră universaliile fundamentale pentru

constituirea unei teorii unitare și coerente a limbajului, în timp ce alții le consideră niște entități iluzorii. Eugeniu Coșeriu credea chiar că a venit momentul să ne întrebăm „care este sensul, care sunt posibilitățile și limitele căutării de universalii și dacă aceasta nu este, în unele privințe, o căutare a Graalului: mai exact a unui Graal care nu va fi găsit niciodată, fie pentru că nu există, fie pentru că nu poate fi găsit acolo unde este căutat” [Ibidem, p. 74]. Lingvistul român observa, de asemenea, că problema universalii lingvistice este indisolubil legată de cea a tipologiei lingvistice, de problemele gramaticii universale, ale învățării limbilor și ale traducerii. De altfel, ideile despre universalii au constituit dintotdeauna un subiect central al teoriei traducerii. „Teoria traducerii – afirmă cercetătoarele Ludmila și Cristina Zbanț – trebuie să țină cont de tendințele existente în funcționarea limbilor omenirii. Pe de o parte stabilirea unor caracteristici comune pentru limbi oferă argumente suplimentare în favoarea traductibilității (...), iar, pe de altă parte, evidențierea universaliiilor la nivel de limbi înrudite sau la unul general ar contribui la facilitarea operației de traducere propriu-zise” [5, p. 428]. În problema universaliiilor, Eugeniu Coșeriu operează disocierea între *universaliiile limbajului*, adică proprietăți ale acestuia, care stabilite și identificate de către lingvistică și *universaliiile lingvisticii* – însușiri ale acesteia, care se justifică doar la acest nivel prin cerințe de ordin intern ale lingvisticii ca știință. Fără a intra în detalii, vom spune doar că Eugeniu Coșeriu distinge cinci tipuri de universalii: trei tipuri primare și două secundare. Dacă ar fi să analizăm tipurile de universalii propuse de Eugeniu Coșeriu din perspectiva traductologiei, am observa că fiecare dintre ele se înscrie perfect în analiza procesului de traducere.

O altă idee a lui Eugeniu Coșeriu, care poate fi întâlnită în mai multe dintre scrierile sale, este aceea că traducerea privește direct nivelul discursului și nu nivelul unei anumite limbi, fiindcă „numai textele sunt traduse” și, de aici, disocierea efectuată între *desemnare/ semnificație/ sens*. În acest fel, Eugeniu Coșeriu valorifică importanța conținutului, a sensului în procesul de traducere a textului. El examinează traducerile prin transformările ce au loc la nivelul structurilor de adâncime, în urma utilizării tehnicilor de parafrizare care produc „sinonime cognitive” și nu „sinonime lingvistice”. „Prin structură de adâncime – explică autoarele studiului *Abordarea textuală a traducerii în viziunea lui Eugeniu Coșeriu* – se înțelege structura semantică a relațiilor sintactice, care nu corespund cu relațiile din lanțul vorbirii (care, pe de altă parte, fiind liniar, este o „ordonare”, nu o „structură”), acea structură este, evident, o universalie a limbajului”: este vorba despre o echivalență extralingvistică la nivel de *desemnare* și „adâncimea limbilor nu depășește structura semnificării” [Ibidem, pp. 430-431].

Din studiul de care ne ocupăm aici mai aflăm că un traducător trebuie să cunoască esența lucrurilor în limbile pe care le utilizează, să le interpreteze în spiritul limbii respective și să le adapteze la *situația de comunicare* (situațional, temporal, social etc.), căci actul de a traduce nu este altceva decât o vorbire, cu un conținut virtual identic, în două limbi diferite. „Cunoașterea lucrurilor – spun autoarele studiului – este o condiție a calității comunicării, valabilă atât în limba maternă cât și (mai ales) pentru comunicarea interlingvală” [Ibidem, p. 432]. În opinia celor două cercetătoare, traducerea este un act complex de comunicare, necesitând o examinare atentă la diferite niveluri, întrucât doar astfel pot fi puse în circuit constant operațiile de comprehensiune și de creativitate, în primul rând de către traducător, apoi de destinatarul traducerii, „partea materială a acestui circuit fiind asigurată de *text* (în cazul traducerii scrise) sau de *discurs* (în cazul traducerii orale)” [Ibidem, p. 435].

Ilustrativă pentru ceea ce înseamnă complexitatea fenomenului de traducere, ale cărui exigențe și dificultăți au fost relevate de Eugeniu Coșeriu în scrierile sale, concluzia formulată de cele două autoare ale studiului, specialiste în traductologie, este una cât se poate de sintetică, exactă

și pertinentă: „Conchidem că abordarea problematicii traducerii prin prisma teoriei limbajului i-a permis lui E. Coșeriu să evite principala piedică în reflecțiile asupra transferului informației dintr-un spațiu sociocultural în altul, oferind traductologilor instrumentarul necesar pentru a promova codimensionarea situațională și dinamică a traducerii, care nu se limitează la o simplă operare cu limbile, ci presupune o viziune globală și coerentă a acestei activități, condiționate de realitatea extralingvistică și de receptarea ei în diferite societăți și culturi” [Ibidem, p. 435].

Tendințe actuale în cercetarea traductologică

Ne vom referi, mai întâi, în cadrul acestei secvențe, la trei dintre lucrările care o au ca autor pe Georgiana Lungu Badea, profesor la Universitatea de Vest din Timișoara. Teza de doctorat, pe care a susținut-o acolo în 2003, se intitula *Contextul extralingvistic în traducere. Cazul limbilor română și franceză*. Apreciată laudativ la susținerea publică, menționata cercetare doctorală i-a oferit posibilitatea de a cerceta o serie de aspecte ale disciplinelor cu care traductologia se întrepătrunde, ceea ce a dus și la o cunoaștere aprofundată și nuanțată a termenilor analizați. Așa se face că spre finele aceluiași an, 2003, Georgiana Lungu Badea tipărește, la Editura „Orizonturi Universitare” a Universității de Vest din Timișoara, volumul intitulat *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, despre care prof. dr. Georgeta Ciobanu spunea, în *Prefață*, că este „un dicționar mult așteptat, fiind primul material de acest gen în terminografia românească” și reprezentând un act de curaj din partea autoarei, deoarece terminologia traductologiei este, prin excelență, interdisciplinară, ceea ce sporește dificultatea demersului”. Într-adevăr, deși practica traducerii are o bogată tradiție în România, teoria și didactica traducerii sunt domenii relativ recente, în faza de dezvoltare în învățământul superior românesc. Nu e mai puțin adevărat însă că autoarea dicționarului se află în situația privilegiată de a fi implicată – prin natura activității profesionale curente – atât în teoria, cât și în practica și didactica traducerii, la care se adaugă și calitatea de cercetător în traductologie.

Cu totul remarcabil este faptul că definițiile formulate pentru termenii din dicționar sunt însoțite de explicații care depășesc cu mult ceea ce în mod obișnuit se referă la explicarea sensului. „Aceste explicații – consideră prefațatoarea – tind să aibă un caracter exhaustiv pentru fiecare termen, abundă în afirmații cu caracter teoretic, argumente, justificări, exemple, citate, trimiteri la alți termeni conecși, dobândind un caracter enciclopedic”. Alegerea exemplurilor dovedește, într-adevăr, un simț dezvoltat al limbii, o bună cunoaștere a teoriei traducerii și, mai ales, o bogată experiență în practica traducerii. Apoi, preocuparea constantă a autoarei de a oferi echivalente ale termenilor românești și în limbile franceză, engleză, germană sporesc substanțial calitatea lucrării, conferindu-i aspectul unui veritabil lexicon poliglot. O mențiune specială se cere acordată bibliografiei consistente și vaste care a stat la baza realizării dicționarului.

Cea de a doua lucrare a Georgianeii Lungu Badea, pe care încercăm a o rezuma aici, se intitulează *Tendințe în cercetarea traductologică*, fiind apărută în 2005 tot sub egida Universității de Vest din Timișoara. Lucrarea tratează probleme specifice teoriei și practicii traducerii, fiind un corolar al activității didactice a autoarei în învățământul superior, în cadrul secțiilor care pregătesc traducători de la Universitatea de Vest și de la Universitatea Politehnică din Timișoara. Totodată, lucrarea constituie și rezultatul cunoștințelor și experienței dobândite în cadrul unor importante stagii de formare sau al participării la manifestări științifice având ca tematică traducerea și traductologia.

Volumul *Tendințe în cercetarea traductologică* este structurat în două părți: *Cercetarea traductologică. Repere teoretice* (pp. 13-85) și *Probleme specifice de teoria și practica traducerii*

(pp. 89-239), urmate de patru *Anexe* (pp. 243-255) care conțin texte traductologice, excerpte din discursuri traductive ale unor scriitori (Baudelaire, Gide, Kundera, Camus, Foarță, Țepeneag), precum și exemple de traducere internă (Rabelais) sau de paratext editorial (Balzac).

La rândul ei, prima parte a lucrării are trei capitole. Primul dintre acestea, intitulat *Despre traductologie*, definește obiectul de studiu al traductologiei (traducerea) și statutul acesteia. Încercând să explice dacă traducerea este artă, știință sau tehnică, Georgiana Lungu Badea ne propune următoarea definiție: „Traducerea, ca proces, se înscrie, firesc, în cadrul lingvisticii, este o operație științifică și nu una artizanală, dar, ca rezultat, se poate înscrie și în literatură, estetică, textologie, stilistică etc., deoarece problemele și dificultățile de traducere au un spectru larg, mergând de la aspectele practice la cele estetice” [7, p. 13]. Într-adevăr, traducerea se înscrie într-o cultură care depășește lingvisticul, fiind o activitate complexă, dependentă de aspecte interculturale. Anticipând, precizăm că autoarea s-a ocupat și înaintea publicării studiului pe care-l recenzăm aici de enunțurile purtătoare de informații culturale. Așa, de pildă, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, Seria Științe filologice (XXXIX, 2001, pp. 367-383) a publicat o cercetare cu titlul *Culturemele între conotații și aluzii culturale. Încercare de definire a conceptului de culturem*, iar teza de doctorat, din 2003, se intitula –cum am mai spus – *Contextul extralingvistic în traducerea culturemelor. Cazul limbilor franceză și română*.

Un alt obiectiv al lucrării *Tendințe în cercetarea traductologică* îl constituie sistematizarea orientărilor traductologice românești, identificarea și stabilirea problemelor specifice de traducere prin propunerea câtorva modele de evaluare a traducerii, de abordare și de rezolvare a problemelor de traducere.

Într-un alt capitol sunt prezentate teoriile asupra traducerii, fiind menționate cele mai relevante studii care privesc traducerea în relație cu alte domenii. În acest context, autoarea ne oferă și o clasificare a teoriilor traducerii:

- teoria traducerii inspirată de teoriile literare și studiile culturale;
- teorii ale traducerii inspirate de semiotică;
- teorii ale traducerii de tip lingvistic (teoriile întemeiate pe contrastivitate, cele structurate pe lingvistica textului – funcționalismul, teoria interpretativă a traducerii, teorii ale traducerii marcate de psiholingvistică).

În sfârșit, cel de al treilea capitol este intitulat *Perspective traductologice românești*. Autoarea grupează cercetările românești dedicate traducerii în funcție de obiective, pe patru axe de cercetare, stabilite pe criteriul diacronic și comparativ, a cincea fiind destinată tezelor de doctorat. Concluzia autoarei este că teoriile traducerii se determină reciproc și sunt cântărite, ca și traduceri, după gradul de adecvare, de valabilitate adjucecat, în funcție de nivelul de generalitate sau de particularizare enunțat” [Ibidem, p. 85].

Spre deosebire de prima parte a lucrării, partea a doua cuprinde patru capitole, în care se tratează probleme specifice de teoria și practica traducerii. În capitolul întâi este prezentată tipologia textelor în funcție de domeniu (text administrativ, juridic, comercial, științific etc.), de gen (raport, prefață, manual, roman, nuvelă etc.), fiind analizate succint caracteristicile textelor de tip argumentativ, explicativ, informativ, descriptiv și narativ. Tot în capitolul întâi este inclusă și o *tipologie a traducerilor* care se află în corelație cu tipologia textelor. În funcție de rezultatul procesului de traducere (de aprecierea produsului finit) autoarea distinge următoarele tipuri de traduceri: *traducere-adaptare, traducere comentată, traducere erudită, filologică, traducere liberă, traducere profesională*. Aceasta din urmă poate avea următoarele subtipuri: *traducere signalitică, traducere rezumat, traducere sinoptică, traducere înregistrată, traducere integrală, traducere selectivă*.

Într-un alt subcapitol, autoarea se ocupă aici de *tipologia echivalențelor de traducere*. Dintre cele mai vehiculate și analizate echivalențe de traducere, Georgiana Lungu Badea alege să definească și să se ocupe de echivalența dinamică (ED), echivalența formală (EF), echivalența funcțională (Efct), echivalența lingvistică (EL), echivalența paradigmatică (Eprd), echivalența semantică (ES) și echivalența stilistică (E Sti).

Intitulat *Traducerea numelor proprii*, capitolul al doilea analizează cazuri care impun *tratarea numelor proprii drept cultureme*. Este îndeosebi cazul celor care se înscriu în categoria referințelor culturale (sărbători religioase, evenimente istorice, instituții, manifestări sociale, culturale etc.) și traducerea lor impune o strategie comunicativă, o adaptare culturală. Concluzia Georgianeii Lungu Badea este, de fapt, o pledoarie pentru o traducere culturală: „un text este format din cuvinte, dar și din cultură. De aceea, traducerea lingvistică și traducerea culturală coexistă” [Ibidem, p. 135].

Următorul capitol, al III-lea, intitulat *Incursiune în istoria defînirii conceptului de unitate de traducere*, aduce în discuție aspecte ale segmentării textelor în unități componente, care constituie ipoteze de lucru în procesul traducerii.

În sfârșit, ultimul capitol are ca temă modele de evaluare a traducerii, însoțite de aplicații. Trei sunt metodele discutate aici de autoare: a) analiza monolingvă, de evaluare a calității traducerii; b) metoda comparativă bilingvă (franceză-română) și c) metoda comparativă pluringvă.

Interesant prin aplicațiile propuse, ilustrate prin referiri asupra unor texte recente, este și subcapitolul *Modelul de evaluare a traducerii culturemelor*.

Multitudinea referințelor bibliografice evidențiază o documentare complexă confirmând seriozitatea autoarei și rigurozitatea științifică de care este caracterizată.

Confirmând statutul pe care l-a dobândit actualmente traducerea, studiul *Tendințe în cercetarea traductologică* se adresează în egală măsură traducătorilor și teoreticienilor traducerii. Util și valoros din punct de vedere didactic, studiul Georgianeii Lungu Badea constituie o exemplară abordare interdisciplinară, fiind atât un ghid individual de învățare a traducerii, cât și un suport în predarea traducerii.

Un punct nevralgic în traducere: culturemul

Apărut în 2004, tot la Editura Universității de Vest din Timișoara, volumul *Teoria culturemelor și teoria traducerii* este cea de a treia lucrare aparținând Georgianeii Lungu Badea pe care intenționăm să o comentăm în cele ce urmează. Într-o tradițională *argumentație/prefață* plasată în fruntea volumului și intitulată *Cuvânt înainte sau despre metodă*, autoarea ține să formuleze explicit ipoteza de lucru, spunând: „Obiectivul acestei lucrări este de a scoate în evidență factorii și parametrii care funcționează complementar în momentul evaluării traducerilor elementelor purtătoare de informații culturale (...). Ideea noastră conducătoare este culturalul exprimat atât în sensurile incluse, cât și în tipul de discurs. Facem referință la anumite capitole ale lingvisticii ce tratează forme de limbaj care includ aluzia culturală: cologațiile, idiomatismele etc. Aceste idei sunt susținute prin exemplele citate și comentate. Astfel, analiza culturemului și a problemelor de traducere pe care le ridică este integrată într-o perspectivă globală a teoriilor traducerii contemporane și situată la confluența mai multor discipline” [8, p. 4]. În același timp însă, autoarea recunoaște că *transferul culturemelor* nu este nici unica dificultate întâlnită și nici cea mai gravă, ci este doar un aspect al cercetării traductologice printre altele, mai puțin studiat până acum. Teoretizarea culturemelor este ilustrată încă din capitolul întâi al lucrării. Identitatea conceptului de *culturem* se materializează din opozițiile binare pe care autoarea le stabilește între acest concept și alte concepte funcționale în traductologie și în lingvistică. În această ordine a argumentației se

înscris capitolul al II-lea, care este o pledoarie pentru integrarea traducerii într-un proces unitar și interdisciplinar. Conform ipotezei – implicit formulate de semiotica lecturii – câți cititori atâtea lecturi, deci tot atâtea opere, „putem dezvolta o presuposiție similară – afirmă autoarea: câte traduceri atâtea înțelegeri și tot atâtea reflecții ale operei de origine în limba-țintă. Înțelegerea perfectă și traducerea perfectă sunt noțiuni relative. Cea de-a doua depinde de prima, adică de bagajul cognitiv și de subiectivitatea traducătorului, acest cititor intermediar care face să varieze textul-țintă, spre deosebire de textul-sursă care nu variază” [Ibidem, p. 5]. Exactitatea unei traduceri depinde de mai mulți factori, parametri și criterii a căror analiză este efectuată de către autoare în capitolele III și IV ale lucrării, capitole destinate transferului cultural și intenției culturii. „De aceea – conchide Georgiana Lungu Badea – promovăm, în principiu, *traducerea culturală și interpretativă* în detrimentul traducerii literare, adică raportarea la condițiile de producere a sensului (intenții, finalități), dar și la condițiile de receptare a sensului sau la situația traducerii (efecte și reacții dependente și de bagajul cognitiv al receptorului, de orizontul de așteptare, complementele cognitive etc. Pentru că *forma și conținutul sunt indisociabile*, în funcție de finalitatea amintită anterior, pot prevala consecutiv” [Ibidem, p. 7].

La sfârșitul lucrării având ca temă *Teoria culturemelor, teoria traducerii*, Georgiana Lungu Badea a anexat un *Glosar de termeni utilizați în teoria și practica traducerii*, fiind de părere că „glosarea termenilor, definiți succint, constituie o modalitate rezumativă de organizare alfabetică a metalimbajului folosit.” Referindu-se apoi la nenumăratele căutări și încercări de a găsi calea pe care a urmat-o în toate cercetările sale din domeniul traductologiei, Georgiana Lungu Badea conchide: „Găsirea centrului de coerență a reieșit nu numai din parcurgerea lucrărilor citate în bibliografie, dar și din reflecțiile derivate din activitatea practică cu studenții și, astfel, am descoperit acest punct nevralgic în traducere: *culturemul*.”

Apreciind, în alt context, eforturile de emancipare științifică ale traductologiei, Georgiana Lungu Badea consideră, pe bună dreptate, că traductologii ar trebui să aprecieze arta traducerii și știința traducerii ca fiind neantagoniste și simultan necesare. „Ca urmare – conchide cercetătoarea –, traductologul le va studia în egală măsură. Traductologia bazată pe astfel de premise deschide, cum se observă în studiile recente, drumul cercetărilor inovatoare, dacă nu revoluționare, care deschid granițele strict lingvistice pentru a cuprinde atmosfera care înconjoară și condiționează manifestarea lingvistică (vorbirea, comunicarea)”.

Funcția paratextului în actul traducerii

Absent deocamdată din dicționarele explicative ale limbii române (inclusiv din cele de neologisme) – asemeni multor altor vocabule neologice precum *traductologie*, *glotodidactică* etc. – termenul *paratext* este un cuvânt compus prin derivare de la *text* plus prefixul *para*, care în greacă înseamnă „pe lângă”, „în marginea”. Împreună cu compusul său *paratextualitate*, termenul *paratext* a fost utilizat pentru prima dată, încă în 1982, de către G. Genette, în lucrarea sa *Palimpseste. Literatura de gradul doi*, pentru a desemna un tip de relație intertextuală între textul propriu-zis al unei opere literare (și nu numai) cu o serie de elemente din anturajul acestuia, precum titluri, subtitluri, prefețe, avertismente, introduceri, postfețe, epigrafe, texte de copertă, didascalii, note, ilustrații etc. Toate acestea acționează asupra cititorului creându-i așteptări și facilitând lectura. În acest sens, un teoretician al lecturii, precum Paul Cornea, referindu-se la „discursul de escortă”, consideră că „utilitatea prefețelor, îndeosebi a celor explicative și situative, e indiscutabilă: ele pun în temă, orientează, instituie un cadru stimulativ de contextualizare, fixează locul și profilul operei în, respectiv, topologia și tipologia literaturii,

preconizează căi de acces și asocieri fertile” [9, p. 135]. O definiție, pe cât de exactă, tot pe atât de completă, a paratextului ne oferă Irina Condrea, de la Universitatea de Stat din Moldova, în excelentul studiu referitor la *Rolul paratextului în receptarea operei traduse*. „Paratextul, în calitatea sa de text însoțitor, care se referă scrierea de bază – explică autoarea –, reprezintă o entitate neomogenă, diversă atât ca formă și volum, cât și ca destinație, materializându-se în note, comentarii, prefețe, trimiteri bibliografice, indicii etc. De regulă, secvențele paratextuale însoțesc scrierile cu caracter științific, edițiile de texte comentate, tratatele și disertațiile academice și alte lucrări de acest gen” [10, p. 431]. În toate aceste cazuri, paratextul are rolul de a ajuta cititorul oferindu-i informații suplimentare, piste și soluții posibile pentru înțelegerea operei respective. Cu atât mai importantă devine funcția paratextului în cazul operelor traduse, când – după cum spunea cândva Roman Jakobson – „o parte a sensului nu poate fi recuperată prin simpla traducere interlinguală” [11, p. 79], oricât de bine ar suna frazele și oricât de adecvat ar fi limbajul traducerii. Fiindcă – după cum, cu justete, remarcă Irina Condrea –, în cazul operelor traduse, „la destinatar/ cititor ajung texte care, în marea lor majoritate, nu au fost create în acest „areal lingvistic comun autorului și publicului” și, înainte ca o operă să nimerească la lectorul său, ea trece printr-o complexă fază de „ajustare” la acest nou idiom, fiind într-un fel re-creată prin traducere” [10, p. 430]. Într-adevăr, mai ales în cazul operelor de mare rezonanță culturală, simpla transpunere a textului original în altă limbă nu este întotdeauna suficientă, fiind necesară utilizarea unor procedee de explicitare și recuperare a semnificațiilor textuale, cum ar fi prefața, postfața, nota asupra ediției, nota traducătorului, comentariile, notele etc. Toate acestea aparțin categoriei subsumate paratextului, a cărei funcție, în cazul operei traduse, este, în primul rând, aceea „de a menține funcția de suport informativ pentru lector, la fel ca și în cazul textelor științifice sau al exegezelor academice”. Pe de altă parte – precizează Irina Condrea – „informația paratextuală are funcție indicinală, deoarece multe note și explicații se referă la fenomene ce reprezintă indicii unei anumite culturi, epoci etc., diferită de cea a destinatarului (cititorului traducerii)” [10, p. 431]. Mai mult decât atât, Irina Condrea consideră, pe bună dreptate, că o parte din notele explicative referitoare la traducere ar putea servi, în perspectivă, la interpretarea textului chiar de către cei care cunosc limba originalului, „deoarece unele noțiuni se învechesc, o serie de cuvinte ies din uz și ceea ce s-a explicat cândva pentru un lector străin devine folositor și pentru o altă generație de cititori autohtoni” [Ibidem, p. 431]. Autoarea își ilustrează aserțiunile cu excerpte din textul romanului *Idiotul*, de Dostoievski, care poate fi decodificat și pus pe deplin în valoare „doar atunci când are un discurs de escortă calificat, care ține cont de mediul lingvistic, cultural și temporal în care va fi receptat”, iar aceste comentarii ar putea fi necesare chiar și pentru cititorul rus, „care cu trecerea timpului nu mai folosește o serie de cuvinte și nu mai înțelege unele noțiuni, pe deplin cunoscute în epoca lui Dostoievski” [Ibidem, p. 437].

În concluzie, în calitatea sa de exponent al culturii limbii în care este tălmăcită o anumită operă, doar traducătorul este în măsură să aprecieze care sunt „punctele vulnerabile” pentru cititorii traducerii. „Trecut prin *viziunea* traducătorului – spune traductologul Irina Condrea –, originalul se transformă într-o *versiune*, o *variantă* a textului primar, purtând mai mult sau mai puțin vizibil amprenta respectivei refaceri, și cu cât această amprentă este mai puțin evidentă, cu atât traducerea este mai reușită” [Ibidem, p. 431]. Iar la reușita unei traduceri contribuie, în mod decisiv uneori, calitatea secvențelor paratextuale, întrucât explicațiile suplimentare date de editori și traducători au menirea să scoată în evidență aspectele mai dificile pentru receptare.

Abordarea semiotică în analiza textului tradus

După cum bine se știe, *semiotica* este numele mai nou al disciplinei pe care Ferdinand de Saussure – în *Cursul de lingvistică generală* din 1916 – o numise *semiologie*. Termenul respectiv desemna o vastă știință a semnelor, în care lingvistica și semantica nu erau decât părți componente. Orice domeniu cercetat ca un *sistem de semne* care exprimă idei constituie o ramură a semioticii, cum ar fi, de pildă, limba, literatura, miturile, folclorul, muzica, moda, artele figurative, procesul de învățământ, riturile simbolice etc. În anii '70 ai secolului trecut, semiotica își lărgeste perspectivele teoretice asupra textului, înțeles ca obiect comunicativ. „Cea mai importantă consecință a cercetărilor semiotice asupra literaturii – constată, în această privință, Aliona Grati – constă în reevaluarea noțiunii de *text*. În opinia semioticianului J. Kristeva, literatura există doar ca text. Semiotica literară are ca scop interpretarea sistemului de semnificații ale unui text și codurile sau convențiile utilizate în cadrul acestuia, cu scopul de a permite în înțelegerea lui corectă (decodare)” [12, p. 450]. Așadar, se poate vorbi de semiotică ori de câte ori ne întâlnim cu domenii ale comunicării care funcționează prin emiterea de mesaje subordonate unor coduri. Pentru a cunoaște semnificația mesajului, este nevoie de cunoașterea codului. „Prin urmare – conchide Aliona Grati –, obiectul semioticii este cercetarea felului și condițiilor în care semnificația se construiește pe baza semnelor și codurilor” [Ibidem, p. 450]. Aplicată pe textul literar, semiotica generează un limbaj analitic formalizat, riguros științific. Astfel de modele de analiză a textului, inspirate din abordarea semiotică, au construit, în Italia, cercetătorii M. Corti și C. Segre. La noi, o tentativă îndrăzneată de investigare semiotică a unor opere traduse aparține Victoriei Fonari care, în studiul *Semiotica și metodologia textului literar*, pornește de la premisa că „semnificațiile noi pot fi descoperite datorită opticilor de raporturi dintre semn și interpretare”, situație în care „viziunea poate duce și la o modificare a codului (semantic)” [13, p. 191]. Aventura înțelegerii unui text – consideră autoarea – ține de „corespondența dintre semn și sens”, care poate fi „generatoare de noi semnificații”. „Pentru a găsi o opinie originală și pentru a căpăta o siguranță în cele expuse – afirmă, cu justete, Victoria Fonari –, cercetătorul trebuie să depisteze semnul, să-i identifice sensul, să-l situeze într-un sistem de referință arhetipală și să-l *traducă* individual în formele comprehensive. Decodificarea va pierde din generalizare, dar va crea un racursiu cu propria optică după structura pe care o alege” [Ibidem, p. 193]. Dintre exemplele cu care Victoria Fonari își ilustrează afirmațiile, ne vom opri doar la cel referitor la traducerea unui roman al lui Aureliu Busuioc în limba cehă. În articolul *Literatura română tradusă în limba cehă*, autorul acestuia, Našinec Jiri, apreciază traducerea romanului *Pactizând cu diavolul*, spunând: „Paradoxal, de cel mai mare interes dintre toate cărțile traduse din limba română în ultimii cincisprezece ani s-a bucurat cartea basarabeianului Aureliu Busuioc, nu prea cunoscut nici la București, intitulată *Pactizând cu diavolul*, care tratează la nivelul destinului individual, destinul acestei provincii a României interbelice, în umbra KGB-ului. Cartea a avut cinci cronici în presă, de la suplimentul literar al „Gazetei economice” până la „Săptămânalul catolic”. Postul de radio Europa Liberă, secția cehă, i-a dedicat acestei traduceri o emisiune de o oră, în cadrul ciclului „Literatura și politica” [Ibidem, p. 190].

Convinsă de adevărul că trebuie „să încercăm să cercetăm semiotic literatura artistică”, inclusiv în ipostaza acesteia de traducere, Victoria Fonari conchide: „Înțelegerea semiotică a unui text necesită nu numai un exercițiu mintal, ci și unul de confruntare cu propria evoluție ale cărei semne suntem. Semnul primește astfel o valoare existențială parvenită anterior din oglinda meditațiilor, a nivelurilor emotive, a valorii reflectate” [Ibidem, p. 193].

Concluzii

În actualul context al unei tot mai intense cooperării internaționale în varii domenii de activitate și, mai ales, al accentuării inerentului fenomen al globalizării, cunoașterea limbilor străine devine, pe zi ce trece, o necesitate tot mai acut resimțită în societate. Generat de aceleași cauze, la care s-ar mai putea adăuga progresul tot mai accelerat al științei și tehnologiei, schimbul de informație între reprezentanții diferitelor culturi și limbi devine, la rândul său, imperios necesar, ceea ce face ca atât didactica învățării limbilor străine, cât și teoria și practica traducerii să se situeze în topul preocupărilor instituțiilor din sfera educației, de la toate nivelele. Nevoia vitală de traduceri e resimțită, din ce în ce mai mult, nu doar de către specialiștii diverselor domenii, ci și de marea masă – tot mai numeroasă – a consumatorilor de cultură...

Complexitatea actului traductiv și, în general, dificultățile, uneori insurmontabile pentru mulți dintre practicienii traducerilor, ar putea, în anumite circumstanțe, să-i demobilizeze pe unii, ceea ce ar afecta, firește, activitatea din domeniu. Iată de ce se impune – credem noi – o acțiune concertată având ca finalitate formarea continuă a traducătorilor, prioritară fiind perfecționarea și modernizarea metodelor aplicate, precum și actualizarea instrumentelor de cercetare și a conceptelor privind teoria traducerii, cărora – fiindcă trebuiau să poarte un nume, vorba poetului – li s-a spus *traductologie*.

Situată la confiniile unor discipline cu îndelungă existență – precum lingvistica, filosofia limbajului, istoria literaturii, estetica literară, semiologia, arta traducerii etc. – traductologia va surmonta, cu siguranță, handicapul vârstei, devenind una dintre importantele științe ale viitorului...

Referințe bibliografice:

1. DOINAȘ, ȘT. A. *Despre traducerea fidelă a poeziei*, în *Atlas de sunete fundamentale*. Antologie, prezentări, traduceri și postfață de Ștefan Aug. Doinaș, Cluj-Napoca, Editura „Dacia”, 1988.
2. JEANRENAUD, M. *Traducerea filozofiei, filozofia traducerii. Studiu introductiv* la: Paul Ricoeur, *Despre traducere*, Iași, Editura „Polirom”, 2005.
3. ZOICAȘ, L. *Despre fidelitate în traducere*, în *Romano-slavica XLV*, Editura Universității din București, 2009.
4. RICOEUR, P. *Despre traducere*. Traducere și studiu introductiv de Magda Jeanrenaud, Iași, Editura „Polirom”, 2005.
5. ZBANȚ, L. și ZBANȚ, C. *Abordarea textuală a traducerii în viziunea lui Eugeniu Coșeriu*, în *Anuarul de lingvistică și istorie literară*, București, Editura Academiei Române, 2012.
6. COȘERIU, E. *Omul și limbajul său*, Iași, Editura „Polirom”, 2009.
7. LUNGU BADEA, G. *Tendențe în cercetarea traductologică*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005.
8. LUNGU BADEA, G. *Teoria culturilor și teoria traducerii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004.
9. CORNEA, P. *Introducere în teoria lecturii*, Iași, Editura „Polirom”, 1998.
10. CONDREA, I. *Rolul paratextului în receptarea operei traduse*, în *Semiotics beyond Limits. Proceedings of the First ROASS Conference*, Bacău, Editura „Alma Mater” Publishing House, 2006.
11. JAKOBSON, R. *Aspects linguistiques de la traduction*, în *Essay de linguistique générale*, Paris, 1963.
12. GRATI, A. *Semiotica*, în *Dicționar de teorie literară*. Ediția a II-a revizuită și completată, Chișinău, Editura „Arc”, 2018.
13. FONARI, V. *Semiotica și metodologia interpretării textului literar*, în *Semiotics beyond Limits. Proceedings of the First ROASS Conference*, Bacău, Editura „Alma Mater” Publishing House, 2006.